

Aynurə SƏFƏROVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

E-mail: aynura.safarova1@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2198-9116

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2026.1.73>

FOLKLORUN DİLİ MİLLİ MƏDƏNİYYƏTİN GÖSTƏRİCİSİDİR

Açar sözlər: dil, ana dili, folklorun dili, milli kimlik, milli mədəniyyət

ABSTRACT

**THE LANGUAGE OF FOLKLORE IS AN INDICATOR
OF NATIONAL CULTURE**

One of the important conditions confirming the existence and existence of a people, a nation, perhaps the very first, is its language. Language is national identity, national belonging. The Azerbaijani language is the state language of the Republic of Azerbaijan - our native language, the language that mothers teach us syllable by syllable, word by word when we are born. Language is a bridge between generations, transmitted from the past to the present, a means of communication. Language is a clear expression of ideas and thoughts, desires and wishes, communication. The role of language in the development of national culture, oral and written literature, history, science and art is without exception. All genres of folklore, without exception - fairy tales and epics, bayats and lullabies, proverbs, parables, beliefs and legends, legends and riddles, riddles and other examples are indispensable in the lexicon of the language. From the first day of birth, a baby hears his mother's lullaby, and over time grows up listening to fairy tales from his grandmother, learns legends and tales, and understands folk wisdom - proverbs - by taking advice from his father and grandfather. Folklore texts preserve the pure, "uncorrupted" lexicon of the mother tongue, passing on its rich vocabulary from generation to generation. Folklore examples have an exceptional position in the survival of the mother tongue, in preserving its purity, in protecting it from foreign influences, in ensuring that dialects and accents are not forgotten, in keeping it alive and functioning, "alive" and enriched.

Keywords: language, mother tongue, language of folklore, national identity, national culture

РЕЗЮМЕ

ЯЗЫК ФОЛЬКЛОРА ЯВЛЯЕТСЯ ПОКАЗАТЕЛЕМ НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Одним из важных условий, подтверждающих существование и становление народа, нации, возможно, самым первым, является его язык. Язык – это национальная идентичность, национальная принадлежность. Азербайджанский язык – государственный язык Азербайджанской Республики – наш родной язык, язык, которому нас учат матери слог за слогом, слово за словом с момента рождения. Язык – это мост между поколениями, передаваемый из прошлого в настоящее, средство коммуникации. Язык – это ясное выражение идей и мыслей, желаний и стремлений, средство общения. Роль языка в развитии национальной культуры, устной и письменной литературы, истории, науки и искусства без исключения. Все жанры фольклора, без исключения – сказки и эпосы, баяты и колыбельные, пословицы, притчи, верования и легенды, легенды и загадки, загадки и другие примеры – незаменимы в лексиконе языка. С первого дня рождения младенец слышит колыбельную матери, а со временем растёт, слушая сказки бабушки, познаёт легенды и сказки, понимает народную мудрость — пословицы — прислушиваясь к советам отца и деда. Фольклорные тексты сохраняют чистый, «неискаженный» лексикон родного языка, передавая его богатый словарный запас из поколения в поколение. Фольклорные примеры занимают исключительное место в сохранении родного языка, в сохранении его чистоты, в защите от ино-

странного влияния, в обеспечении того, чтобы диалекты и акценты не были забыты, в поддержании его жизни и функционирования, «живого» и обогащенного.

Ключевые слова: язык, родной язык, язык фольклора, национальная идентичность, национальная культура

Xalqın, millətin varlığını, mövcudluğunu təsdiqləyən mühüm şərtlərdən biri, bəlkə də, ən birincisi onun dilidir. Dil milli kimlikdir, milli mənsubiyyətdir. Azərbaycan dili Azərbaycan Respublikasının dövlət dilidir, ana dilimizdir, dil açarkən heca-heca, kəlmə-kəlmə öyrəndiyimiz dildir, anamızın bizə öyrətdiyi, xalq şairi B.Vahabzadənin dili ilə desək, “ruhumuza gilə-gilə içirdiyi dil”dir. Dili varsa, dili yaşayırsa, o millət vardır, mövcuddur. Firidun bəy Köçərlinin yazdığı kimi, “dil hər bir millətin ən əsas simvoludur: millət hər şeyi, hətta torpağını belə itirə bilər. Bununla belə, o, hələ də yaşaya bilər. Amma bir xalq dilini itirərsə, ondan geriye heç nə qalmaz” [Köçərli, 1963: 292]. Bu mənada Azərbaycan dili var olduğu müddətdə millət olaraq biz də varıq. Azərbaycan dövləti də var olacaqdır!

Dilin saflığının qorunması, gələcək nəsillərə ötürülməsi aktual olduğu qədər önəmlidir, vacibdir. Məlumdur ki, dil keçmişdən müasir günümüzədək gələn nəsillər arasında, ümumiyyətlə, insanlar arasında körpüdür, ünsiyyət vasitəsidir. Dil fikir və düşüncələrin, arzu və istəklərin, kommunikasiyanın aydın ifadə şəklidir. Milli mədəniyyətin, şifahi və yazılı ədəbiyyatın, tarixin, elm və incəsənət sahələrinin inkişafında dilin rolu istisnasızdır. F.Köçərlinin yazdığı kimi, bütün xalqların öz dili var. Ana dili bütün millətlərin məxsusi malı, mənəvi diriliyi, varlığının mayasıdır. Ananın südü bədənin mayası olduğu kimi, onun dili də ruhunun qidasıdır. Ədib yazırdı ki, hər kəs anasını və vətəninə sevdiyi kimi, ana dilini də sevməlidir. Bu, Allahın gözəl nemətlərindən biridir, onu əziz və möhtərəm tutmaq hər birimizin borcudur [Köçərli, 2014: 36]. Dilimizin min illərlə öz mövcudluğunu qoruyub yaşatmasında, keçmişdən bugünədək ötürülməsində və zənginləşməsində şifahi ədəbiyyatın, o cümlədən folklor örnəklərinin, etnoqrafik mətnlərin rolu böyükdür. “Hər bir xalqın var olmasının əsas göstəricilərindən biri onun dilidirsə, digəri onun folklorudur” [Həsənzadə, 2022: 58]. Bu mənada folklorun bütün janrları istisnasız olaraq – nağıllar və dastanlar, bayatılar və laylalar, atalar sözləri, məsəllər, inanclar və rəvayətlər, əfsanələr və tapmacalar, yanıltmaclar və digər örnəklər dilin leksikasında əvəzolunmazdır. Dünyaya göz açdığı ilk gündən ana laylasını eşidən körpə zaman keçdikcə nənəsindən dinlədiyi nağıllarla böyüyür, əfsanələri, rəvayətləri öyrənir, atasından, babasından öyüd-nəsihət alaraq xalq hikmətini – atalar sözlərini dərk edir. Həmyaşıdları, tay-tuşları ilə oyunlar qurur, sanamalar, tapmacalar deməklə düşünür, düşündürür, açmasını açarkən həyatın fəlsəfəsini anlayır. Bu minvalla insan doğma dilin, ana dilinin cazibəsində böyüyür, kamilləşir, müdrikləşir. Ömrün bütün mərhələlərində daşlaşmış, qəlibləşmiş ifadələrin – alqışların, xeyir-duaların, məsəllərin, deyimlərin funksionallığını görmək, folklor örnəklərində dil möcüzəsini izləmək mümkündür. Toplumun müxtəlif istiqamətlərində, ayrı-ayrı mərasimlərdə – toyda, nişanda, xınada alqışların, xeyir-duaların aktivləşdiyini müşahidə edirik. Dünyadan köçərkən də insanlar əzizlərini ağıllarla, həzin, kövrək laylalarla yola salır. Demək ki, dil və folklor paralelliği ömrün bütün mərhələlərində izlənilir. Buradan belə qənaətə gəlinir ki, insan övlə-

dı dünyaya gəldikdən, mövcud olduğu ilk gündən yaşadığı ən sonuncu anadək cəmiyyətin bir parçası olmaqla xalq etnoqrafiyasının, mərasimlərin, adət-ənənələrin, həm də folklorun və folklor dilinin, xalq düşüncəsinin – nağılın, əfsanənin, laylanın, bayatının sirli-sehrli cazibəsində yaşayır.

Folklor mətnləri ana dilinin təmiz, “korlanmamış” leksikasını özündə qoruyur, zəngin söz xəzinəsini nəsillərdən nəsillərə ötürür. Folklor örnəkləri ana dilinin yaşamasında, saflığının mühafizəsində, yad təsirlərdən qorunmasında, dialekt və şivələrin unudulmamasında, canlı və işlək, “diri” qalmasında və zənginləşməsində müstəsna mövqeyə sahibdir.

Dilin lüğət tərkibindəki söz ümmanının zənginliyi, xəlqiliyi, sadə, anlaşılıq ifadələrin işlənməsi, sözlərin alt qatında gizlənən mənaların açımı, ifadə tərzini, bəzən sözlərin çoxmənalılığı, omonimliliyi, daşlaşmış, qəlibləşmiş, sabit söz birləşmələrinin orijinallığı, obrazlılığı folklor örnəklərində saysız-hesabsızdır. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə folklor nümunələri insanların ürəyinə asan yol tapır, fikir və düşüncələrinə yaxşı mənada təsir edir, onlarda yüksək mənəvi dəyərlər, əsil-kökə bağlılıq duyğuları formalaşdırır. Nağılların dilinin şirinliyi, özünəməxsusluğu kiçik yaşlardan insanların xəyal dünyasına, mənəviyyətinə təsir edir. “*Biri var idi, biri yox idi...*”, “*göydən üç alma düşdü: biri mənim, biri nağıl deyən, biri nağıla qulaq asanın...*”. Bu cür nağıl formulları yaşlı və orta nəsillərin ən sevdiyi, ruhuna yaxın bildiyi kəlmələrdir. Oğuz igidlərinin – Salur Qazanın, Dirsə xanın, Bamsı Beyrəyin, Koroğlunun və digər dastan qəhrəmanlarının igidliyi, əfsanələşmiş şücaətləri, əzmkarlıqları oğul övladlarının tərbiyəsində mühümdür. Dastan qəhrəmanlarının danışiq dili, həyat tərzini – mərdliyi, əyilməzliyi, vüqarlı, hünərli olmaları bütün Azərbaycan gəncləri üçün həmişə örnək olub, olmalıdır da... Vətən sevgisini, doğma yurda, torpağa bağlılığı, onu göz-bəbəyi kimi qorumağı dastan qəhrəmanlarının örnəyində öyrətmək oğul övladların tərbiyəsində gərəklidir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” abidəsi Azərbaycan türkcəsinin ən dəyərlili və qədim söz incilərindəndir. Abidədə dilimizin zənginliyi, obrazlılığı, möhtəşəmliyi açıq-aydın görünür:

*Evdən çıxıb yürüyəndə sərv boylum!
Topuğuna sarmaşanda qara saçlım!
Qurulmuş yaya bənzər çatma qaşlım!
Qoşa badam sığmayan dar ağızlım!
Payız almasına bənzər al yanaqlım!*

[Kitabi-Dədə Qorqud, 2004: 177]

Dilin obrazlılığını, dildə işlənən məcazların mükəmməlliyini əks etdirən bu böyük söz-sənət incisinin dilinin təhlili ilə bağlı akademik T.Hacıyevin milli dilin qüdrətini təsdiqləyən yazısında oxuyuruq: “Dillə belə rəssam işi görmək, əlbəttə, dilin qüdrətidir. Bu sözlər dildə var. Ancaq təbiətdə dolu olan daşdan, mərmərdən, qranitdən sənət abidəsi yaratmaq üçün memar, heykəltaraş təfəkkürü olmalıdır. Türkün o təfəkkürü yetişib ki, çatma qaş modeli üzrə qurulu yay tablosunu çəkir, güz almasının ülgüsü əsasında al yanaq mənzərəsini – lövhəsini yaradır. Türk təbiətdə mövcud olanları dilin sayəsində təhlil edib qavrayır və qavrayaraq, dərk edərək qazandıqlarını dil cildində translyasiya edir, cəmiyyətə çatdırır, cəmiyyətin

malına çevirir” [Hacıyev, 1999: 153]. Ana dilimizin mükəmməlliyini təsdiq etmək üçün təkcə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından örnək verilən məcazları – epitet və təşbəhləri incələmək yetərlidir. Dastandakı poetik fiqurlar dilimizin möhtəşəmliyini təsdiqləyən ən mötəbər qaynaqlardandır.

Ana dilinin gözəlliyi, obrazlılığı bütün örnəklər kimi bayatılarda da təzahür edir. Bayatıların dili obrazlıdır, məzmun cəhətdən zəngindir. Dörd misralıq bir mətndə bitkin süjet xətti təqdim edilir, sanki böyük bir romanda baş verən hadisələrə bərabər informasiya yükü ötürülür. Bayatılar bəzən dörd, bəzən dördədən daha artıq misra olur. Onların məzmununda vətən sevgisi, yurd həsrəti, tarixi-siyasi hadisələrin insan mənəviyyatında buraxdığı izlər, insan münasibətlərinin ən incə, zərif təzahür formaları – sevgi, istək, arzu, xəyal, xalq fəlsəfəsi və digər düşüncələr ustalılıqla, incə detallarla ifadə edilir...

*Əzizim, axar gedər,
Su gələr, axar, gedər.
Dünya bir pəncərədir,
Hər gələn baxar, gedər! –*

bayatısında ana dilinin yüksək poetizmini, dərin fəlsəfi düşüncələrin ifadəsini müşahidə edirik. Bu cür dərin fəlsəfi düşüncələrə sahib xalqın kiçik bir mətndə bu qədər hikmətamiz fikirləri ustalılıqla ifadə etmə tərzinə heyran qalırıq! “Dünyanın bir pəncərəyə bənzədilməsi”, “hər gələnin dünya adlı pəncərədən baxıb getməsi” ifadələrinin fəlsəfəsi, dünyanın faniliyi, gəldi-gedər olması, əbədi olmaması insanı düşündürür.

*Əzizim, bəxti yarım,
Bəxtimin xətti yarım.
Üzündə göz izi var,
Sənə kim baxdı, yarım?! –*

bayatısında təsvir edilmiş “üzündə göz izi” olması ifadəsi dilin obrazlılığının ən incə məzəmmət şəkli, mükəmməl təzahür formasıdır, sevgilinin qısqanclığını bildirir. Bu cür obrazlı söz və ifadələr xalq bayatılarının dərin fəlsəfəsindən və mükəmməl dil qatlarına malik olmasından soraq verir.

Məlum olduğu kimi, folklor mətnləri hər bir regionun özünəməxsus dialektində, şivə xüsusiyyətlərinə toxunulmadan toplanılır. Bu mənada folklor dilinin dialektologiya elmi ilə birbaşa əlaqəsi vardır. Folklorun toplanması zamanı söyləyici örnəkləri öz doğma dialektində, yerli şivədə danışır. Toplayıcı əldə etdiyi mətnləri söyləyicidən qeydə aldığı şəkildə, tələffüzünə, sintaksisinə, şifahi nitq özəlliklərinə toxunmadan yazıya köçürür. Bu zaman iki mühüm iş eyni anda icra edilmiş olur. Həm folklor mətni qeydə alınır, həm də həmin mətn söyləyicinin danışdığı yerli şivədə yazılır. Belə materiallar dilçilik və folklorşünaslıq elmi üçün eyni əhəmiyyətə malik olur. Beləliklə, folklor toplanılan zaman həm folklorşünaslıq elmi üçün, həm də dialektologiya elmi üçün gərəkli materiallar əldə edilmiş olur.

Folklor dilini tam olaraq dialekt hadisəsi kimi təqdim etməyin əsasən doğru olmaması qənaətinə gəlmiş prof. S.Abdullayeva yazır ki, folklor nümunəsini söyləyən sənətkar eyni zamanda dialekt daşıyıcısıdır. Bununla belə, folklor dilinə nəgəl, dastan daşıyıcısının dialekt sistemi çərçivəsindən kənarında olan bəzi mühüm

amillər də daxildir. Buraya fərqli dialektləri özündə birləşdirən dialektlərarası əlaqələr, folklor janrları ilə bağlı xüsusiyyətlər və s. məsələlər də aiddir. Folklor dili dialektlə müqayisədə kifayət qədər sərbəst və müstəqildir. Belə ki, folklor dili dialektfövrü səciyyədə olub, istifadə dairəsinə görə dialektdən daha geniş işləliyə sahibdir. Buna görə də folklor materiallarında sırf məhəlli-dialekt sözləri azlıq təşkil edir, əsas lüğət tərkibi isə əsasən ümumişlək sözlərdən ibarət olur [Abdullayeva, 2006: 7]. Folklorun toplanması ilə məşğul olan biri kimi şəxsi müşahidələrimizə əsaslanaraq deyə bilərik ki, folklor örnəklərində dialekt və şivələrdə deyilən sözlərə kifayət qədər rast gəlinir. Belə hallarda dialektde deyilmiş sözlərə səhifə sonunda, əmək yazısı şəklində açıqlama verilir. Mənası hər kəs tərəfindən başa düşülməsi üçün belə dialekt sözlərə açıqlama, şərh vermək vacib və gərəklidir. Folklor dilinin sintaktik quruluşundan bəhs edən rus tədqiqatçısı göstərir ki, “sintaktik quruluş baxımından dialektlə folklor dili arasında müəyyən uyğunluq olsa da, ümumxəlx danışıq dili üçün, dialekt sintaksisinə nisbətən cəlalanma, normalaşma, sabitləşməyə daha çox meyillidir. Bu baxımdan folklor dilində müəyyən fonetik, leksik və qrammatik normativlər vardır ki, həmin cəhətə görə o, bir növ, ədəbi dilə səsləşir... Folklor dili dialekt və ədəbi dil arasında xüsusi bir pillə olub, dialektdən yuxarı, ədəbi dildən aşağıda durur” [Гухман, 1972: 208-233]. Fikrimizcə, folklor mətnlərinin dili ədəbi dildən heç də geri qalmır. Folklor dili ürəyətımlıdır, daha sadə, anlaşılıqlı, daha xəlqidir. Folklorun əksər örnəkləri lirik-poetik elementlərlə zəngindir. Hətta epik təhkiyədə də, nəğılların, dastanların, xüsusən yarıltmacların dilində xüsusi ahəngdarlıq, alliterasiya izlənilir.

Azərbaycan dilinin tarixi Azərbaycan xalqının özü qədər qədimdir. Azərbaycan dilinin taleyi Azərbaycan xalqının taleylə sıx şəkildə bağlıdır. Məhz buna görə də milli mənsubiyyətimizi, milli kimliyimizi, milli dilimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi, milli folklorumuzu, milli adət və ənənələrimizi daim qorumalı, yaşatmalı, gələcək nəsillərə ötürməliyik. Bu hər birimizin vətəndaşlıq borcumuzdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayeva S. Azərbaycan nəğıl və dastanlarının dili. Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı: 2006
2. Hacıyev T. Dədə Qorqud: dilimiz, düşüncəmiz. Bakı: 1999
3. Həsənqızı A. Dilin folklor yaddaşı. Dədə Qorqud / elmi-ədəbi toplusu. Bakı: 2022, səh. 56-67
4. Kitabı-Dədə Qorqud. Nəşrə hazırlayanı və redaktoru: T.Hacıyev. Bakı: 2004
5. Köçərli F. Seçilmiş əsərləri. Azərbaycan EA nəşri. Bakı: 1963
6. Köçərli F. Biblioqrafiya. Bakı: 2014
7. Гухман М.М. Взаимодействие диалектных ареалов и развитие наддиалектных форм в донациональных период (на материале германских языков) – Энгелс и языкознание. Москва: Наука, 1972, с. 208-233

